

Fazekas, József – Hunčík, Péter (ed.): Maďari na Slovensku (1989 – 2004): Súhrnná správa. Od zmeny režimu po vstup do Európskej únie. Šamorín: Fórum inštitút pre výskum menšín 2008, 502 s.

Čoraz nástojčivejšie sa po takmer dvadsiatich rokoch nastoľujú požiadavky na objasňovanie procesov, ktoré sa odvíjajú od zmeny režimu, v súlade s vedecko-poznávacími kritériami, ako aj s nárokmi na formovanie širšieho spoločenského povedomia obyvateľstva. Kryštalizuje sa disciplína dejiny súčasnosti, zjednocujúca historické, politologické, sociálno-psychologické i ďalšie interdisciplinárne prístupy, zamerané na zachytenie vývojových trendov, ktoré sa odohrali takpovediac pred očami predstaviteľov súčasnej generácie.

Úsilie o prijatie a uplatňovanie týchto metód je evidentné v zborníku príspevkov, ktorý vydal Fórum inštitút pre výskum menšín v Šamoríne v minulom roku pod názvom *Maďari na Slovensku (1989 – 2004)*. Ide o slovenské vydanie pôvodnej maďarskej publikácie, ktorú zostavil József Fazekas a Péter Hunčík. V origináli vyšla ešte v roku 2004.

Už samotný fakt, že zborník bol sprístupnený aj pre slovenskú verejnosť, svedčí o tom, že editorom išlo od samého začiatku o interpretáciu vývoja maďarskej menšiny na Slovensku v uvedenom období v širšom celoslovenskom kontexte. Medzi spolupracovníkmi napokon figurujú aj slovenskí odborníci, napríklad Simona Frisová-Ondriasová, Jaroslav Kling, Peter Pažitný, Karol Morvaj, ako autori kapitol venovaných regionálnej problematike južného Slovenska.

Zmapovanie sociálno-ekonomickej situácie v jednotlivých regiónoch južného Slovenska má osobitný význam z hľadiska prehlbovania integračných procesov v širších dimenziách. Tieto regióny: Žitný ostrov, Matúšova zem (okolie Galanty), Gemer, Medzibodrožie predstavujú značne ohraničené územia, ktoré boli súčasťou väčších, historickým

vývojom formovaných celkov. Ich celistvosť narušilo určenie slovensko-maďarských hraníc pri konštituovaní Československej republiky. Súčasná čoraz väčšia priechodnosť hraníc obnovuje ich vzájomné väzby. Integrácia obmedzujúca sa iba na prihraničnú spoluprácu sa však zväčša opiera o predpoklady, dané etnickým zložením, pričom integračné tendencie presahujú nielen štátne, ale aj etnické hranice. V podmienkach globalizácie hľadanie možností na usmerňovanie integračných smerov a trendov vyžaduje uvažovanie v kategóriách kratších i dlhodobějších vízií, ktoré majú byť podopreté dôkladnými analýzami konkrétnych regionálnych pomerov. Zvlášť sa pociťuje potreba prípravy na neočakávané prudké zmeny a alternatívne postupy po vypuknutí terajšej ekonomickej krízy. Uvedená kapitola v zborníku naznačuje možnosti, ale poskytuje i impulzy na využívanie spoločného, slovensko-maďarského odborného výskumného potenciálu. Ukazuje sa, že vyslovene odborné špecializované časopisy predstavujú vedomostnú bázu iba pre bádateľskú elitu. Uvedený zborník však svedčí o takom pertraktovaní odborných problémov, ktoré nachádza cestu aj k širším vrstvám tvorivej inteligencie.

Prirodzene, najdôležitejšie kapitoly v publikácii predstavuje výklad genézy maďarskej stranícko-politickej štruktúry v rámci zmeny režimu. Práve prístupy Lászlóa Szarku, Lászlóa Öllösa, Eleonóry Sándora a Judit Hamberger prezentujú metódy umožňujúce zvýrazniť zmeny v postavení maďarskej menšiny v širších časových dimenziách. Tento postup zahŕňa konfrontáciu so stavom pred zmenou režimu, naznačuje predpokladané vývojové trendy a zdôrazňuje príčiny a faktory etnického založenia maďarskej menšinovej stranícko-politickej aktivity.

V procese formovania politických strán a vytvárania stranícko-politickej štruktúry maďarské obyvateľstvo nadobudlo charakter a dimenzie politicko-spoločenských kolektív.

Bývalý režim, ako je známe, považoval maďarské obyvateľstvo iba za sociálny komponent spoločnosti, podľa vtedajšej terminológie za „maďarských pracujúcich“. Vyjadrovanie ich záujmov prislúchalo komunistickej strane. V rámci zmeny režimu artikulovanie, prezentovanie a obhajovanie záujmov

maďarského spoločenstva preberali na seba nové politické strany, založené na národnostnej báze. Vyhranovali sa dve odlišné stratégie: vyjadrovanie národnostných záujmov v úzkej spolupráci a spätosti s vtedajším hnutím Verejnosť proti násiliu, za prispôsobovania a podriaďovania sa jej demokratizačnému kurzu na jednej strane, a pripisovanie takmer absolútnej priority národnostným záujmom a opozičným postojom na strane druhej, najmä v politike hnutia Együttélés (Spolužitie). V dôsledku tejto odlišnosti v orientácii maďarských menšinových subjektov – ako to vysvetľuje Eleonóra Sándor – prišlo k zakódovaniu permanentného sporu, ktorý sa prejavoval aj v rámci Strany maďarskej koalície. Teraz, po dvadsaťročnom odstupe jasnejšie vidieť, že vtedy objektívne existovala aj možnosť inej paradigmy, respektíve inej alternatívy. Súviselo, a dodnes to súvisí s ponímaním funkčnosti politickej strany menšinovej proveniencie v politickom živote a s chápaním potreby a existencie osobitných orgánov, vyjadrujúcich špecifické problémy menšinových spoločenstiev. Vo vtedajšej hektickej situácii uniklo, že hnutím Együttélés presadzované „špecifické reprezentácie“ v zákonodarných zboroch sa nemuseli dostať do rozporu s hľadaním mechanizmu, súceho na dosiahnutie dohody a spoločného postupu s partnerskými stranami. Práve takýmto spôsobom mohli vzniknúť zárodky samosprávy, ktorá by sa s patričným legislatívnym vybavením mohla stať zárukou menšinových práv. To by znamenalo, že menšinové politické strany by takýmto spôsobom nemuseli byť akosi výlučne predestinované na obhajovanie menšinových záujmov. Opierali by sa o fungovanie špecifických samosprávnych orgánov, zabezpečujúcich uplatňovanie menšinových práv a saturujúcich menšinové potreby. V politickom živote menšinový stranícky potenciál by sa tak, ako vo viacerých západných krajinách, uplatňoval v intenciách riešenia celospoločenských problémov.

Ukazuje sa, že vznik novej strany Híd-Most revitalizuje problémy spred dvadsiatich rokov. Svojrâznu aktuálnosť nadobúda bonmot Hanny Arendtovej: minulosť dobehla súčasnosť.

V čase, keď edícia vyšla v maďarskom jazyku, zostavovatelia zrejme netušili, že

poznatky zhrnuté v jednotlivých príspevkoch sa stanú nesmierne aktuálne z prakticko-poznávacieho hľadiska. Prispel k tomu vývoj slovensko-maďarských vzťahov, poznačených napätím v dôsledku politických sporov. V tejto situácii publikácia môže plniť nezapustiteľnú úlohu poskytovaním argumentačného materiálu a autentických svedectiev na eliminovanie vyvolávania národnostných vášní. Ukazuje sa, že sa za nimi skrýva nedostatočné vzájomné poznanie reálnych problémov slovensko-maďarského spolužitia, ale aj zámerné zneužívanie medzier v tomto poznaní. Z tohto hľadiska je obzvlášť dôležitý príspevok Lászlóa Gyurgyíka o demografickom vývoji maďarskej menšiny. Táto štúdia demonštruje solídnu úroveň odbornej pripravenosti vedeckých pracovníkov, ktorí sa v maďarskej menšinovej sfére venujú tejto problematike. Vedecká hodnovernosť je totiž nesmierne dôležitá na osvetlenie zložitých spoločenských a medziľudských vzťahov, tvoriacich kontext poklesu počtu obyvateľstva národnostných komunit. Autor dospel k záveru, argumentačne bohato podoprenému, že „najväčší podiel na ubúdaní maďarského obyvateľstva na Slovensku majú asimilačné procesy, resp. vonkajšie činitele, ktoré ju ovplyvňujú“. Podľa toho počet príslušníkov maďarskej komunity ovplyvňujú asimilačné procesy v oveľa vyššej miere než nepriaznivé demografické trendy.

Štúdia Bélu Lászlóa o národnostnom školstve má zvláštny význam pre maďarských, ale i slovenských čitateľov. V širšom slovenskom povedomí ešte stále pôsobí reakcia na prejavy nespokojnosti s daným stavom siete stredných škôl s maďarským vyučovacím jazykom na základe globálnych čísiel, bez konfrontácie s možnosťami získania vedomostí v súlade s požiadavkami organického dotvárania kultúrno-sociálnej štruktúry maďarskej menšinovej spoločnosti. Autor sa zamerával na základe bohatej faktografie na zachytenie a komparáciu celoštátnych a špecificky menšinových trendov vo vývoji školstva. Jeho analýzy vyústili do nastolenia otázky:

„Skrýva ešte vývoj maďarského stredného školstva, resp. stredoškolského vzdelávania občanov maďarskej národnosti ďalšie rozporuplné tendencie, v protichodnosti voči celo-

štátnym trendom, alebo sa konečne stabilizuje a bude sa rozvíjať v súlade s celoštátnymi trendmi?“ To však znamená, že vyrovnanie sa uskutoční v intenciách uspokojenia potrieb maďarskej menšinovej pospolitosti.

Plastický obraz poskytuje časť štúdie o maďarskom vysokoškolskom vzdelávaní na Slovensku. Autorov prístup k tejto otázke sa vyznačuje upozornením na potrebu otvorenosti voči voľbe vysokoškolských inštitúcií doma a za hranicami. V jeho ponímaní je aj Univerzita Selyeho síce dôležitým, ale nie jediným komponentom úvah, o aké študijné odbory a študijné programy má svoju ponuku rozširovať a na ktorých stupňoch vzdelávania je to vôbec výhodné na Slovensku v maďarskom jazyku? Tieto úvahy možno považovať za dôležitý impulz pre hodnotenie doterajšej činnosti Univerzity Selyeho a pre zvýšenie účinnosti jej pôsobenia na výchovu maďarskej menšinovej inteligencie na Slovensku.

Výpovednú silu tejto časti štúdie mohla znásobiť analýza faktorov a okolností, ktoré motivujú usídlenie sa študentov príslušníkov maďarskej menšiny v Maďarsku po získaní diplomu na tamojších inštitúciách. Dodnes absentujú presné údaje o študentoch, ktorí si volia túto cestu uplatňovania svojich vedomostí a tiež o tom, v akej miere to ovplyvňuje odbornou-intelektuálnu štruktúru maďarskej menšiny.

Autor sa dotkol aj otázky úrovne ovládania slovenského jazyka maďarskými žiakmi a upozornil na úlohu a vplyv jazykového, spoločenského a sociálneho prostredia, v ktorom je žiak vychovaný. Vedecké poznávanie čoraz viac potvrdzuje, že objasnenie súvislostí a vzájomného pôsobenia uvedených faktorov sa nezaobíde bez uplatňovania metód sociálnej psychológie. Tento prístup nadobúda čoraz väčší význam vo výskume sociálno-politických procesov. Jeho inkorporovanie do zborníka by bolo zvýšilo výpovednú silu a prínos uvedených nosných štúdií, ktoré akosi *a priori* inšpirujú na vyslovenie reflexií.

To však neznižuje význam bohatej, širokospektrálnej tematiky recenzovaného zborníka. Príspevky vo svojom komplexe podávajú relevantný dôkaz o legitimitě uplatňovania svojského pohľadu maďarskej menšiny na svoje vlastné dejiny a problémy v rámci plurality názorov a interpretácií. V slovenskej histo-

rickej obci sa totiž niekedy objavujú výhrady v mene akejsi jedinej platnej objektivity.

Publikáciu celkovo možno hodnotiť ako výrazný krok v prekonávaní nánosov etnocentrizmu v maďarskom menšinovom prostredí. Je významným faktorom národnostného sebazpoznania a sebareflexií, zároveň poskytuje impulz na slovensko-maďarský dialóg na Slovensku.

József Kiss

Simon, Attila: Telepesek és telepesek falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között [Usadlíci a kolónie na južnom Slovensku medzi dvoma svetovými vojnami]. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet 2008. 286 s. /Nostra Tempora, 15./

Hviezdoslavov, Miloslavov, Šrobárová, Mudroňovo, Bottovo, Slávikovo... Iba niekoľko z kolónií založených medzi maďarskými obcami na južnom Slovensku. Uzavretý svet slovenských obcí, ktoré aj po uplynutí ôsmich desaťročí majú iba minimálne kontakty so susednými maďarskými dedinami. Kolonisti vedia máločo o Maďaroch žijúcich v ich susedstve, Maďari majú iba minimálne vedomosti o kolonistoch, a súčasníci často nevedia ani to, kedy a prečo sa obyvatelia kolónií usídlili na južnom pohraničí.

Medzivojnová kolonizácia nepatrí medzi najprebádanejšie kapitoly histórie maďarskej menšiny. Keď zmena režimu v r. 1989 umožnila aj slobodný archívny výskum, do stredobodu pozornosti historiografie sa dostalo jej obdobie prenasledovania po druhej svetovej vojne. Popri tom iba málokto si všimol, že k pokusu o násilnú zmenu etnických pomerov Maďarmi obývaného južného pohraničia došlo už za prvej Československej republiky, keď sa štátna moc prostredníctvom pozemkovej reformy, resp. kolonizácie pokúsila o narušenie homogénneho charakteru Maďarmi obývaných území usídlením tisícov slovenských, českých a moravských rodín.

Spracovania histórie kolonizácie je ale dĺžna nielen menšinová maďarská, ale aj slovenská a česká historiografia. Slovenskí a českí autori (ako Samuel Cambel, Natália

Krajčovičová, Pavol Martuliak, Eva Vrabcová, Jan Rychlík) – možno zámerne – nespomínajú, alebo priam popierajú národnopolitické ciele pozemkovej reformy a kolonizácie, presídlenie pripisujú výlučne ekonomickým, sociálnym a demografickým potrebám. Mlčanie o medzivojnovej kolonizácii a jej skutočných cieľoch prelomil Attila Simon, vedúci Katedry histórie Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne, spolupracovník Fórum inštitútu pre výskum menšín, ktorý po publikovaní viacerých štúdií spracoval históriu kolonizácie a kolónií v samostatnej monografii. Ako autor v úvode svojho diela uvádza, jeho zámerom bolo odhaliť proces, „počas ktorého súdobá česká a slovenská politika z pozemkovej reformy urobila slúžku svojich národnopolitických cieľov, a pomocou kolonizácie sa pokúsila o rozbitie vtedy ešte homogénnej maďarskej oblasti južného Slovenska“.

Monografia v desiatich kapitolách poskytuje prehľad o československej pozemkovej reforme, o rôznych plánoch a predstavách týkajúcich sa kolonizácie, o samotnom priebehu kolonizácie, o živote a hospodárení kolonistov, o postojoch maďarských strán k pozemkovej reforme a ku kolonizácii, zosumarizuje výsledky celého procesu, a nakoniec načrtáva aj osud kolonistov po roku 1938.

Nakoľko kolonizáciu nemožno oddeliť od otázky pozemkovej reformy – bola jej organickou súčasťou –, Attila Simon za prvú kapitolu, v ktorej zhrnul a vyhodnotil pramene a odbornú literatúru, zaradil jednu samostatnú kapitolu venovanú samotnej československej pozemkovej reforme. V rokoch po 1. svetovej vojne pristúpili k vykonaniu pozemkovej reformy vo viac než dvadsiatich európskych štátoch. Československá reforma ale neslúžila iba na riešenie nepochybne páličivých sociálnych a hospodárskych problémov; pri jej koncipovaní popri sociálnych motívoch boli prítomné aj silné národné ciele. České a slovenské politické vedenie chcelo zabezpečiť stabilitu novozaloženého štátu zoslabením politických, spoločenských a ekonomických pozícií viac než trojmiliónovej nemeckej a takmer miliónovej maďarskej menšiny. V tomto sa československá pozemková reforma v mnohom podobala na rumun-

skú a juhoslovenskú pozemkovú reformu, ktoré popri sociálnych a hospodárskych cieľoch sledovali taktiež aj hospodárske a politické oslabenie maďarskej menšiny, rumunizáciu, resp. slavizáciu Maďarmi obývaných oblastí pomocou kolonizácie. (Kolonizáciu v povodí rieky Mura na území Slovinska spracoval Attila Kovács vo svojej monografii *Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között* [Pozemková reforma a kolonizácia v oblasti Lendavy medzi dvoma svetovými vojnami] vydané v r. 2004. Českí a slovenskí politici sa pri zdôvodňovaní pozemkovej reformy i kolonizácie popritom s obľubou odvolávali na to, že v podstate ide o akési historické zadostučinenie. V česko-nemeckej relácii sa poukazyvalo na krivdy spáchané na českom národe po bitke na Bielej hore, v slovensko-maďarskej zas na mýtus o slovenských roľníkoch, zatlačených maďarskými páňmi do hôr, ktorý často spomínal aj sám Milan Hodža, vodca slovenských agrárnikov.

Napriek tomu, že ani jeden zo zákonov o pozemkovej reforme neobsahoval národnostné obmedzenia (napr. ani prídelový zákon nerozlišuje medzi oprávnenými osobami podľa národnosti), pôdu aj na územiach obývaných národnosťami dostali predovšetkým Česi a Slováci. Za týchto okolností nie je prekvapivé, že konečná bilancia pozemkovej reformy bola pre maďarskú menšinu mimoriadne nepriaznivá. Kým v celoslovenskom meradle bolo pre účely pozemkovej reformy zabrané 20 % poľnohospodárskeho územia, v okresoch, obývaných Maďarmi, tento pomer dosahoval, v niektorých prípadoch aj prekročil 30 %. Skutočnú stratu ale maďarské obyvateľstvo utrpelo ani nie pri zaberaní, ale pri prídelovaní pôdy. Žiadatelia maďarskej národnosti z celkového rozsahu 130 280 hektárov pôdy pridelenéj na nimi obývaných územiach dostali 26 863 hektárov, čiže iba 20,6 %.

Takto prevedená pozemková reforma nielen že znížila hospodársku silu maďarského menšinového spoločenstva, ale mala aj ďalšie ďalekosiahle spoločenské a hospodárske dôsledky. Autor pri bilancovaní pozemkovej reformy popri jej hospodárskych dôsledkoch upriamuje pozornosť najmä na osud poľnohospodárskych robotníkov a ná-

denníkov maďarskej národnosti, ktorí rozdelením veľkostatkov prišli o živobytie, no pôda im pridelená nebola. Tisíce maďarských rodín stratili existenčné zabezpečenie a boli nútené hľadať si prácu v blízkych či vzdialenejších veľkomestách, kde sa často stávali obyvateľmi proletárskych štvrtí na periférii miest. Maďarskí agrárni proletári, vylúčení z reformy, sa zas stali najvernejšími voličmi na južnom Slovensku veľmi populárnej komunistickej strany.

Pre recenzenta je najzaujímavejšou tretia kapitola knihy, ktorá ozrejmuje zásady kolonizácie a plány na slovenské osídlenie južného Slovenska. Podľa zásad, viackrát sformulovaných vedúcimi činiteľmi Štátneho pozemkového úradu, ktorý riadil pozemkovú reformu aj kolonizáciu, zabrané statky sa mali úplne rozparcelovať a prideliť miestnym žiadateľom iba na slovenských etnických územiach. Na národnostne miešaných územiach bolo treba použiť metódu parcelovania i kolonizáciu, kým v maďarských jazykových oblastiach sa malo zamerať na intenzívnu kolonizáciu. Čítajúc rôzne koncepty kolonizácie sú do očí bijúce paralely medzi osídľovacími plánmi a strategickými zámermi z medzivojnového a povojnového obdobia. V oboch prípadoch boli definované ako základné požiadavky to, že slovenské (slovenské) kolónie treba rozmiestniť tak, aby sa slovensko-maďarské jazykové rozhranie posunulo čo najviac na juh, aby sa už existujúce slovenské jazykové ostrovy spojili, aby sa mestá s väčšinovým maďarským obyvateľstvom izolovali od maďarského etnického zázemia aj od štátnych hraníc, a aby sa maďarská jazyková oblasť čo možno najviac rozdrobila. Časť kolónií navyše – najmä tie, do ktorých usídlili českých legionárov a obyvatelia ktorých vykonávali aj vojenské úlohy – slúžila aj na obranu hraníc s Maďarskom, resp. na obranu železníc, železničných uzlov pozdĺž hraníc. Strategické hľadiská boli často uprednostňované pred hospodárskymi, takže časť kolónií vznikla na alkalickéj alebo mokrej, resp. kopcovitej pôde, teda na takej, ktorá bola menej vhodná na obrábanie.

Podľa výskumov Attilu Simona riadiace orgány pozemkovej reformy a kolonizácie mohli počítať so založením asi 150 kolónií a s osídlením minimálne 4 tisíc, maximálne

8 – 10 tisíc rodín. Vzhľadom na priemernú početnosť rodín v danom období by to mohlo znamenať osídlenie až 60 tisíc osôb, čo by už skutočne mohlo znamenať výraznú zmenu etnických pomerov. Najsmelší, ale od skutočnosti výrazne vzdialený plán Ivana Daxnera, predsedu kKolonizačného družstva pre Slovensko, ktoré sa podieľalo na založení viacerých kolónií, predpokladal dokonca osídlenie až 100 tisíc slovenských rodín na južnom Slovensku, čiže 500 – 800 tisíc osôb.

Na otázku, ako sa kolonizačné plány a predstavy uskutočnili, dostaneme odpoveď vo štvrtej a piatej kapitole knihy. V týchto kapitolách autor podrobne popisuje dosť ťažko sa rozbiehajúcu prvú etapu kolonizácie (1921 – 1923), a druhú etapu, ktorú nazýva obdobím rozkvetu (1924 – 1929). Informuje o vzniku jednotlivých kolónií aj o okolnostiach ich založenia v chronologickom poradí. Osobitnou zvláštnosťou osídľovania bolo, že popri oficiálnej štátnej kolonizácii prebiehala aj tzv. súkromná kolonizácia. Popri Štátnom pozemkovom úrade sa do procesu totiž zapojili aj rôzne družstvá, banky, alebo aj súkromné osoby, ktoré v osídľovaní videli možnosť výnosného podnikania. (Najvýznamnejšou súkromnou kolonizátorkou bola Slovenská liga a Kolonizačné družstvo pre Slovensko.) Táto forma kolonizácie bola ale málo efektívna, pretože súkromné kolónie, vytvorené najmä na Poiplí, v Novohrade a v Gemerí boli zväčša málopočetné s malou rozlohou pridelennej pôdy, a preto nemohli splniť svoje poslanie ani z hospodárskeho, ani z etnického hľadiska.

Kolonisti, prichádzajúci zväčša zo severných, hornatých oblastí sa beztak ťažko prispôbovali novým podmienkam. Dostali sa do oblastí, kde boli podmienky hospodárenia úplne odlišné, rozdielna klíma i pôda sťažovala život obyvateľov štátnych i súkromných kolónií. Kolonisti sa potýkali s finančnými problémami, ťažkosti im spôsobovala zlá dostupnosť osád, nedostatok vyhovujúcich obytných a verejných budov, ich situáciu neľahčovalo ani nepriateľské správanie miestneho maďarského obyvateľstva, vylúčeného z pozemkovej reformy, ktoré celkom pochopiteľne považovalo kolonistov za vtreľcov.

Pokiaľ ide o šiestu kapitolu, v ktorej sa

predstavuje život a hospodárske zvyklosti kolonistov, pozornosť by som upriamil na asimilačný vplyv škôl, založených na kolóniách. Riadiace orgány kolonizačného procesu si samozrejme dobre uvedomovali, ako môžu školy prispieť k udržaniu národného povedomia, ale aj k asimilácii. Preto už pri príprave plánu zástavby jednotlivých kolónii vyznačili miesto pre školu, no nielen pre školu, ale aj pre kostol, knižnicu a kultúrny dom, ktoré považovali za rovnako dôležité. Na kolóniách alebo v kolonizačných obciach na základe iniciatívy Slovenskej ligy postavili so štátnou pomocou skoro 60 slovenských škôl. Tieto boli modernejšie a lepšie vybavené, než maďarské školy, žiaci, ktorí ich navštevovali, dostávali rôzne benefity. Preto do týchto škôl zapisovali svoje deti aj chudobnejšie maďarské rodiny, vykročiac tak smerom k nezvratnej asimilácii.

Kým slovenské a české politické strany takmer bez výnimky stáli za pozemkovou reformou a kolonizáciou, maďarské a nemecké menšinové strany boli od začiatku proti pozemkovej reforme, najmä proti jej protinárodnostným aspektom. Ako sa dozvedáme zo siedmej kapitoly knihy, dve maďarské opozičné strany, Maďarská národná strana a Krajinská kresťanskosocialistická strana nespochybnovali potrebnosť pozemkovej reformy, ale namietali nezrovnalosti, ktoré sa vyskytovali pri jej realizácii, najmä fakt, že na maďarských územiach sa reforma v podstate obmedzila na kolonizáciu, kým maďarské obyvateľstvo bolo celkom obídene pri prideľovaní pôdy. Poslanci maďarských strán protestovali proti prevládaniu národného hľadiska pri vykonávaní pozemkovej reformy a proti kolonizácii v celom rade podaných interpelácií, a spolu so sudetnými Nemcami informovali aj Spoločnosť národov o protimenšinovom zameraní pozemkovej reformy. Maďarským stranám, disponujúcim iba minimálnym vplyvom, sa však nepodarilo dosiahnuť žiadne výsledky, a tak k odčineniu krívd spôsobených pozemkovou reformou – pravda, iba dočasne – mohlo dôjsť až po Viedenskej arbitráži.

Číselné vyjadrenie výsledkov kolonizácie pre rozpornosť prameňov nie je jednoduchou úlohou. Podľa ôsmej kapitoly, v ktorej sa

autor pokúša o sumárnu bilanciu kolonizácie, sú doterajšie konštatovania súce na výrazné prehodnotenie, pretože skutočné čísla, pokiaľ ide o počet kolónii aj kolonistov sú vyššie, než v odbornej literatúre sa doteraz uvádzalo. Výpočty Attilu Simona, založené na výskume archívnych prameňov, potvrdzujú, že na Slovensku vzniklo dovedna 143 štátnych a súkromných kolónii, v ktorých sa usídlilo nie 2000, ako sa doteraz predpokladalo, ale 3300, zväčša slovenských, v menšej miere českých a moravských rodín, čo predstavuje približne 15 – 20 tisíc osôb. To už je taký počet, ktorý podľa autora „mohol výrazne ovplyvniť hospodárske, demografické, a nie v poslednom rade etnické pomery toho-ktorého regiónu“. Tieto čísla by mohli byť ešte vyššie, keby nebola vypukla svetová hospodárska kríza, kvôli ktorej na konci 20-tych rokov musela byť kolonizácia predčasne ukončená.

Kolonizačné plány a predstavy, výber miesta kolónii zároveň vyracajú tvrdenia slovenskej odbornej literatúry, podľa ktorého usídlenie bolo motivované výlučne hospodárskymi a sociálnymi dôvodmi. Ako na to poukazuje Attila Simon, „ak by chcel Štátny pozemkový úrad vykonať reformu skutočne na základe ekonomických a sociálnych úvah, potom by pôdu na južnom Slovensku prideľoval predovšetkým miestnemu obyvateľstvu. Keďže sa tak nestalo, môžeme dôvodne predpokladať, že za kolonizáciou stáli iné, predovšetkým národnopolitické a nimi súvisiace štátnobezpečnostné ciele.“ Tieto „národnopolitické“ a „štátnobezpečnostné“ ciele boli nasledovné: zmena etnického zloženia južného pohraničia, posilnenie bezpečnosti štátnej hranice prostredníctvom k štátu lojálneho slovenského obyvateľstva, získanie, resp. udržanie ekonomickej, a tým aj politickej moci pomocou nacionalizácie pôdy.

Už len recenzent dodáva, že tieto ciele zostali nezmenené aj po 2. svetovej vojne: vodcovia obnoveného Československa chceli dosiahnuť nezmeniteľnosť trianonských hraníc posunutím etnického rozhrania až k štátnym hraniciam. Ciele sa nezmenili, ale metódy áno. Česká a slovenská politická elita sa už neuspokojila so slovanskou kolonizáciou území obývaných Maďarmi

a Nemcami vykonávanou so zachovaním fasády demokracie, ale pod zámkou kolektívnej viny sa pokúšala o vysídlenie týchto dvoch menšín. Vo vzťahu k Maďarom sa naďalej poukazovalo na skutočné alebo domnelé krivdy, páchané na Slovákoch v minulosti, a tieto boli ďalej doplnené o čiastočne dobrovoľné, čiastočne nútené vysťahovanie kolonistov pred a po Viedenskej arbitráži, o ktorom autor informuje v deviatej kapitole.

K histórii kolonizácie patrí, že tak riadiace orgány, ako aj samotní kolonisti sústavne presadzovali u príslušných úradov, aby sa kolónie, založené v chotári maďarských obcí, a od nich chtiac-nehtiac čiastočne závislé, mohli osamostatniť. Jednotlivé obce sa tomu snažili zabrániť, pretože pre nich by to znamenalo stratu majetku a územia. Napriek tomu sa do konca 30-tych rokov osamostatnilo 16 kolónií. Tieto obce, ku ktorým sa po 2. svetovej vojne pridali ďalšie, si zväčša dodnes zachovali slovenský ráz a tvoria jazykové ostrovy na území, kde predsadené ešte stále prevažuje maďarské etnikum.

„Zaujatie vlasti“ novými dobyvateľmi malo symbolizovať a zdôrazňovať aj pomenovanie kolónií – dostali názvy, ktoré nebolo možné preložiť do maďarčiny. Často boli pomenované po významných slovenských osobnostiach: takto sa stal zo žitnoostrovského Vörösmajora Hviezdoslavov, z Annamajora Miloslavov, z Rakoťášu Hodžovo, z Kórószegmajora na Matúšovej zemi Štefánikovo, či z gemerskej Gernyőpuszty Bottovo. Že táto metóda neupadla do zabudnutia ani po druhej svetovej vojne, môžu potvrdiť obyvatelia mnohých maďarských obcí, ktorým sa dodnes nepodarilo získať späť pôvodný, ešte neposlovenčený názov svojej obce.

Možno konštatovať, že vďaka monografii Attilu Simona sa odborná literatúra kolonizácie obohatila o veľmi hodnotné dielo. Monografiu, založenú na výskume v slovenských, českých a maďarských archívoch ako aj na spracovaní širokej odbornej literatúry obohacuje obrazový materiál (a v ňom mnohé kópie súdobých dokumentov), mapy, tabuľky, zoznam kolónií, životopisy hlavných aktérov, vďaka čomu je ešte obsažnejšia a názornejšia. V prospech autora, a cez neho

aj celej maďarskej historiografie na Slovensku hovorí aj fakt, že bol prvý, ktorý – predbehúc aj slovenských historikov – pripravil monografické spracovanie kolonizácie, ktoré by bolo osožné čím skôr preložiť a publikovať aj v slovenčine.

Árpád Popély

Popély Árpád: 1968 és a csehszlovákiai magyarság [Rok 1968 a maďarská menšina v Československu]. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet 2008. 468 s. /Fontes Historiae Hungarorum, 3./

Rok 2008 sa z hľadiska slovenskej historiografie určite niesol v znamení 40. výročia udalostí v roku 1968, o čom svedčí celý rad konferencií a skoro tucet publikácií rôznej úrovne. Ak sa však bližšie pozrieme na inak kvalitné práce z dielne bratislavského Historického ústavu, musíme konštatovať, že slovenskí kolegovia už zasa raz pozabudli na to, že na Slovensku okrem Slovákov žijú aj iné etniká, medzi inými aj Maďari. Vydané monografie a zborníky sa totiž skoro vôbec nezaoberajú maďarskými snaženiami roka 1968, nespomínajú dokonca ani návrh autonómie koncipovaný CSEMADOK-om, ktorý v tom čase vyvolal veľký ohlas v slovenskom verejnom živote.

Aj preto je mimoriadne významné, že do historického výskumu sa zapojil aj šamorínsky Fórum inštitút pre výskum menšín, ktorý prispel k dôstojnému pripomenutiu 40. výročia Pražskej jari organizovaním medzinárodnej konferencie a vydaním zbierky prameňových materiálov.

Zbierka, zostavená Árpádom Popélyom, bola vydaná v rámci edície Fórum inštitútu Fontes Historiae Hungarorum. V tejto edícii už vyšli aj dokumenty k štúdiu medzivojnovej histórie Maďarov na Slovensku a na Zakarpatskej Ukrajine zostavené Béloom Angyalom, resp. Csillou Fedinec.

Árpád Popély je nepochybne najlepším znalcom povojnovej histórie Maďarov na Slovensku. Jeho dlhoročný, detailný archívny výskum, ktorého výsledkom je najdôležitejšia maďarská historiografická práca na Slovensku posledných rokov, *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–*

1992 [Chronológia histórie Maďarov v (Česko)slovensku 1944 – 1992], a vďaka ktorému získal také hlboké vedomosti o archívnych dokumentoch ako aj o materiáloch zverejnených v dobovej tlači viažúcich sa k dejinám maďarskej menšiny, ktoré ho od začiatku predestinovali na vydanie takéhoto výberu prameňov.

Zbierku dokumentov uvádza krátka štúdia, samotným autorom nazvaná ako „sumár udalostí“. Tento 20-stranový text napriek svojmu pomerne krátkemu rozsahu je najdôkladnejším a najobjektívnejším súhrnom toho, čo sa v maďarskej menšinovej spoločnosti na Slovensku začalo v rámci Pražskej jari vytvárať, a čo normalizácia na začiatku 70-tych rokov zničila.

1968 bol nesmierne dôležitým rokom nielen pre Československo, ale aj pre Maďarov žijúcich na jeho území. V priebehu udalostí totiž nastala jedna z mála takých historických chvíľ, ktorá im ponúkla možnosť pokúsiť sa o aktívne ovplyvňovanie dejov okolo nich namiesto ich pasívneho strpenia. To, že sa im to podarilo iba na malú chvíľu, nebola chybou tejto niekoľko stotisícovej komunity.

Árpád Popély súbor dokumentov otvára známym stanoviskom CSEMADOK-u z 12. marca 1968. Táto jeho voľba naznačuje isté zúžené vymedzenie obdobia roku 1968, čo v nás vyvoláva istý, aj keď iba mierny, pocit nedostatku.

História roku 1968 sa totiž nezačala 1. januára, ba ani 5. januára, v deň, keď Ústredný výbor Komunistickej strany Československa rozhodol o nezlučiteľnosti funkcií prvého tajomníka a prezidenta republiky, keď predstaviteľ stalinizmu, Antonín Novotný rezignoval na funkciu prvého tajomníka a na jeho miesto bol zvolený Alexander Dubček, v tom čase ešte považovaný za funkcionára oddaného Sovietskemu zväzu, ktorý sa ale po niekoľkých týždňoch stal emblematickou osobnosťou Pražskej jari. Začiatok politického kvasenia môžeme datovať na začiatok 60-tych rokov, do roku 1962 – 63. Tento predel vyznačili také udalosti, ktoré možno označiť za symbolické – zbúranie pražskej sochy Stalina, odstránenie mŕtvoly Klementa Gottwalda z mauzólea týčiaceho sa nad Prahou, a najmä rehabilitácia obetí politických procesov. Tieto udalosti rozhybali celú československú spo-

ločnosť, a v rámci nej aj maďarskú komunitu na Slovensku. Vďaka tomuto pohybu sa dostali na povrch sily, ktoré v roku 1968 v CSEMADOK-u i mimo nej vystúpili za rozšírenie práv maďarskej menšiny.

Tých ďalších 149 dokumentov, ktoré nasledujú po spomínanom stanovisku CSEMADOK-u, však už poskytuje úplný obraz o postupnom rozvinutí sa maďarských reformných požiadaviek, ale aj o tom, ako sa pomaly, ale isto prevládla normalizácia. Materiál, pestrý aj z hľadiska pôvodcov jednotlivých dokumentov, možno podľa zámerov analytického prístupu rozdeliť do viacerých tematických skupín, a k jednotlivým skupinám pristupovať ako k samostatným „príbehom“, ktoré ale prirodzene úzko spolu súvisia. Bez nároku na úplnosť za tematické skupiny môžeme považovať napr. požiadavky na zlepšenie situácie Maďarov na Slovensku, sformulované po vzoru stanoviska CSEMADOK-u rôznymi maďarskými organizáciami; prudkú slovensko-maďarskú polemiku v tlači, ktorá nasledovala po zverejnení týchto požiadaviek; proces prípravy ústavného zákona o národnostných menšinách; reakcie Maďarov na Slovensku na okupáciu Československa; vznik „civilnej sféry“ v roku 1968; „normalizáciu“ CSEMADOK-u a maďarského verejného života atď.

Zborník dokumentov je využiteľný aj z mnohých ďalších aspektov; na základe zverejnených prameňov napr. možno načrtnúť aj akési osobné dejiny verejných činiteľov v nich vystupujúcich: osudy Gyulu Lőrincza, Rezső Szabóa, László Dobosa a iných totiž odzrkadľujú všetky protirečenia histórie Maďarov na Slovensku.

Poslednú, z hľadiska stavby zborníka samostatnú časť tvoria hlásenia maďarských zastupiteľských orgánov so sídlom v Bratislave a v Prahe z obdobia medzi aprílom 1968 a májom 1972. Tieto hlásenia, z ktorých niektoré boli písané s väčším časovým odstupom a majú charakter sumáru udalostí, dobre dopĺňajú ostatné pramene, a zároveň odhaľujú mnohé súvislosti, ktoré z ostatných dokumentov sa nedajú zistiť. Zvlášť zaujímavé a faktograficky bohaté sú hlásenia generálneho konzula maďarského konzulátu v Bratislave Pála Sztankóoa, ktoré z hľadiska štýlu aj obsahu, svedčiaceho

o osobnej odvahe autora pri hodnotení udalostí, presahujú obvyklé rámce diplomatických prameňov.

Zostavenie dobrého zborníka prameňov má mnoho úskalí. Árpád Popély mal dobrý cit pre ich obídienie, a vynikajúco splnil aj neľahkú úlohu výberu prameňov. Vďaka tomu je zborník nielen zaujímavým čítaním pre pamätníkov aj pre ich potomkov, ale aj doteraz najúplnejším prierezom snažení Maďarov na Slovensku v jednom dramatickom období.

Častou chybou zostavovateľov zbierok prameňov býva aj pridanie priveľa vysvetľujúcich poznámok k dokumentom. Tým zostavovateľ posúva do popredia vlastnú osobnosť historika, zbavujúc čitateľa možnosti vlastného výkladu textov. Popély sa vyhol aj tejto chybe – poznámky pridáva len tam, kde je to nutné pre pochopenie textu, miesto seba nechá prehovoriť dokumenty.

Popélyovo dielo obsahuje celý potrebný a obvyklý odborný aparát zborníkov prameňov. Obsah v úvode knihy dobre zhŕňa obsah dokumentov, pomáhajúc tým čitateľovi v orientácii. Nedostatok, ktorý ja považujem za koncepčnú chybu editorovania, že totiž chýba obsah v slovenčine (čo by výrazne pomohlo slovenskej recepcii diela), mu nechcem vyčítať, pretože v ďalšom zväzku edície Fontes je už táto chyba odstránená. Knihu uzatvárajú stručné a výstižné životopisy osobností vystupujúcich v dokumentoch.

Zostavenie zborníkov prameňov je výkon, ktorý sa zvykne podceňovať, nakoľko takáto práca neumožňuje také rozvinutie osobnosti a štýlu autora, ako štúdia či monografia. Vyžaduje si však dôkladnú znalosť pozadia témy a nevyhnutný je aj cit pre detailnú a dôkladnú prácu s textami. Dobrý zborník prameňov si vyžaduje odborníka, ktorý si ctí pramene, ktorý s nimi narába s pokorou, ktorý berie svoju profesiu vážne. Niet pochýb, že Árpád Popély je takýmto historikom, jeho dielo je výbornou a užitočnou prácou, ktorá bude mať svoje miesto v knižnici odborníkov ešte aj vtedy, keď sa naši potomci na rok 1968 už budú pozeráť úplne inými očami, než ako ho vidíme my v súčasnosti.

Attila Simon

Schriefer, Andreas: Deutsche, Slowaken und Magyaren im Spiegel deutschsprachiger historischer Zeitungen und Zeitschriften in der Slowakei. Komárno: Fórum institute 2007. 264 s. /Interethnica, 9./

Etnologické centrum v Komárne vydalo ako deviaty diel série *Interethnica* doktorskú dizertáciu nemeckého historika Andreea Schriefera, ktorá svojou tematikou nadväzuje na zábery série: skúma obraz spolužitia Slovákov, Maďarov a Nemcov na území dnešného Slovenska v zrkadle nemeckých novín a časopisov z 18. a 19. storočia. Mladý výskumník, v súčasnosti žijúci v Ulme a pracujúci ako stredoškolský učiteľ, vyštudoval históriu a nemeckú literatúru na univerzite v Passau. V roku 1998 ho osud priviedol na Katedru nemeckého jazyka nitrianskej univerzity, kde načas pôsobil ako tútor. Vtedy sa dostal do užšieho kontaktu so Slovenskom. Ako historika ho zaujala vynikajúca možnosť skúmania spolužitia národov a národností v regionálnom rozmere. Počas uplynulého desaťročia našťastie prekonal udivený pohľad outsidera, zachoval si však pozitíva tohto postoja: pre neho je objektívny výklad skúmaných javov samozrejmosťou. Vážnosť jeho úsilia podčiarkuje aj fakt, že sa začal učiť po slovensky aj po maďarsky. Najviac mu pri výskume pomohla Elena Mannová, jej vplyv badať aj pri sformulovaní otázok, na ktoré Schriefer hľadá odpoveď.

Ako každá dobrá doktorská dizertácia, aj Schrieferova práca dôkladne vymedzuje svoj predmet. Zaoberá sa výlučne len s tromi uvedenými, najpočetnejšími etnikami (napr. s Rusínmi a Rómami vôbec nie, so Židmi len okrajovo). Časový horizont svojho výskumu zúžil na obdobie rokov 1780 až 1867 (začiatkový termín je determinovaný históriou tlače, záverečný určujú historické udalosti), v rámci ktorého pracoval výlučne s nemeckými novinami a časopismi. Vzhľadom na vybrané obdobie prichádzalo do úvahy 16 tlačovín (a tri prílohy), z ktorých si vybral šesť. Tieto súčasne reprezentovali najdôležitejšie nemecké centrá (Bratislava, Levoča, Košice). Analýzu zdrojov uskutočnil podľa vopred určených hľadísk. Tieto sú hľadiská ozajstného historika, iným možným aspektom ďalších vedných odborov (vzhľadom na charak-

ter zdrojov napr. národopisu, folkloristiky) sa venuje len okrajovo. Vo svojej práci rozoberá základnú problematiku obdobia a regiónu – národ, národnosť, národný štát, nacionalizmus, národná identita atď. Teoretický kontext analýzy predstavujú najmä práce Erica Hobsbawma, Johna Breuillyho a Anthonyho Smitha.

Pre dobre napísané dizertácie je príznačné aj to, že prvá kapitola diela popri vymedzení témy, predstavením všeobecného, teoretického pozadia obsahuje aj podrobný opis použitej metódy. Autor používa najmä metódu obsahovej analýzy. V rámci toho hľadá kľúčové výrazy v prameňovom materiáli, ktorý je predmetom jeho výskumu. V duchu Koselleckovej teórie sa domnieva, že tieto sú charakteristické znaky spoločenskej reality toho-ktorého obdobia, resp. jej zmien. Schriefer na základe svojej analýzy identifikuje nasledovné kľúčové výrazy: lojalita/solidarita, ľud/národ/národnosť, nacionalizmus, identita, stereotypizácia. Počas analýzy kladie zvláštny dôraz na prevládajúce typy diskurzu danej doby: otázka maďarského jazyka, úsilie o autonómiu Slovenska, zrovnoprávnenie národností. Pri ich rozoberaní osobitne sleduje mediálne účinkovanie a hodnotenie vedúcich osobností (hlavne Slovákov – Štúra, Hodžu a Hurbana).

Po odôvodnení teoretických a metodických základov svojej práce autor poskytne prehľad histórie Maďarska od jeho vzniku až do konca 19. storočia na základe knihy Holgera Fischera, a následne predstaví situáciu Nemcov a Slovákov v krajine. Nasleduje kapitola, venujúca sa kritike prameňov, v ktorej hľadá miesto použitých historických dokumentov v kontexte celkovej histórie vydávania tlače v Maďarsku. (Pravdepodobne kvôli jazykovej bariére tu nevyužil vynikajúce maďarské súhrnné práce z tejto oblasti, napr. viacväzkové dielo *A magyar sajtó története* [História maďarskej tlače] z r. 1985, príslušné kapitoly ktorého napísali významní literárni historici a historici vzdelávania.). Hlavným jeho zdrojom, popri *Ungarisches Magazin*, vychádzajúceho v Bratislave, levočského *Zipser Anzeiger* a košického *Kaschauer Kundschaftsblatt*, resp. taktiež košického, no len krátky čas vychádzajúceho *Der Bote von und für Ungarn* bolo poldruha sto-

ročia v Bratislave vydávané *Pressburger Zeitung* (a jeho prílohy).

Kostru publikácie tvorí veľmi dôkladná obsahová analýza uvedených prameňov na základe veľkého množstva údajov. Z pochopteľných praktických dôvodov analýza je rozdelená podľa makrohistorických období v rámci vymedzenej doby (posledné desaťročia 18. storočia, reštauračná a reformná doba, predrevolučné roky, revolúcia v roku 1848, neoabsolutizmus, sedem rokov od vydania októbrového diplomu po vyrovanie). V rámci tohto v každej kapitole osobitne sleduje používanie kľúčových pojmov, súvislosti lojality, problematiku charakterológie a stereotypov, a – najmä v poslednom skúmanom období – otázky panslavizmu a slovenských snáh o autonómiu. Jeho analýza je nemecky precízna (aby sme aj my použili jeden typický etnický stereotyp), svoje konštatovania podkladá množstvom odkazov na zdroje. Berie do úvahy fakt, že tlačené médiá sú špeciálnym zdrojom, ktoré prezrádzajú najmä politické a ideologické názory a úsilie redaktorov a novinárov, kým k odkrytiu procesu prijímania informácií zo strany čitateľov sú potrebné dodatočné pramene. Vykonalie tejto práce, teda analýzy vplyvu článkov, už presahovalo možnosti a rámce tejto Schieferovej knihy, preto zostanú jeho konštatovania jednostranné. No tá stránka, ktorej sa venuje, je mimoriadne dôležitá: je to strana mienkotvorcov, ideológov, tých, ktorí hýbu dejinami. Nie je náhoda, že názory a procesy 19. storočia, o ktorých sa píše v knihe, sú také rozhodujúce aj z hľadiska 20. (a v určitom zmysle aj 21.) storočia.

Andreas Schriefer napísal dobre štruktúrovanú, na údaje bohatú knihu, otvárajúcu otázky, ktoré nikdy nestratia na aktuálnosti. Jeho štýl je príťažlivý, aj analytické časti práce sú pútavým čítaním. Rôznorodosť použitých zdrojov môže byť predzvesťou pokračovania práce, zapojenia nových aspektov do analýzy. Kniha by mohla povzbudiť nielen nemecký, ale aj maďarský a slovenský výskum v danej oblasti, ktorý môže v súčasnosti priniesť nové výsledky iba ak sa vykoná v podobnom, objektívnom a stredo európskom duchu.

Gecse, Anabella: Az etnikai és társadalmi átrendeződés folyamata egy gömőri falu 20. századi életében [Proces spoločenských a etnických premien v jednej gemerskej obci v priebehu 20. storočia]. Somorja – Duna-szerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Etnológiai Központ – Lilium Aurum Könyvkiadó 2007. 191 s. /Interethnica, 10./

Už po prečítaní si prvých pár strán diela Anabelly Gecse *Az etnikai és társadalmi átrendeződés folyamata egy gömőri falu 20. századi életében* sa v čitateľovi vynoria viaceré otázky hlavne o použitej metóde výskumu. Čítajúc ďalej – a samozrejme poznajúc doterajšiu prácu Anabelly Gecse, jej názory na národopis a príbuzné vedy – sa stane jednoznačným, že problematiku skúmala a svoje konzekvencie vyvodzovala cez optiku, ktorá je tak charakteristická pre mladšiu generáciu národopiscov (a kultúrnych antropológov). (V rámci tejto recenzie nemám možnosť, ani sa neusilujem o širšie rozvinutie otázky, ktorú som si v tejto súvislosti sformuloval: nadišiel čas na zmenu paradigmy v maďarskom národopise, alebo ide len o hľadanie nových tém, nových oblastí výskumu po zániku tradičných roľníckych spoločenstiev?) Tento interdisciplinárny prístup, ktorý správnym pomerom kombinuje metódy a výsledky kultúrnej, historickej a sociálnej antropológie, príležitostne aj metódy sociológie a sociolingvistiky, má vynikajúcich zástupcov popri Maďarsku najmä v Transylvánii, ale (pokiaľ sú moje znalosti o vývoji metodológie výskumu v našom regióne dostatočné) týmto smerom sa uberajú aj názory mladých slovenských a českých etnológov, a tento prístup je markantne prítomný aj v menšinovej maďarskej národopisnej vede na Slovensku. Dobré to ilustruje práve táto publikácia. Dielo Anabelly Gecse je inak vynikajúcim príkladom aj národopisu spoločenských vzťahov, ktorý je v Maďarsku na vysokej úrovni.

Z toho, ako autorka na začiatku diela skúmanú obec predstavuje, ako podáva jej historický, národopisný, demografický popis, je jasné, že je v danej lokalite skutočne „doma“. Toto bolo možné len vďaka tomu, že predmetom výskumu je jej rodná obec, národopis spoločnosti tejto obce. V tejto

súvislosti sa vynára otázka, či je možné získať takéto hlboké vedomosti použitím iba jednej výskumnej metódy, prípadne štúdiom dobových písomností, osobných poznámok alebo fotoalbumov. Asi ťažko.

Ak aj výskumník použije všetky metódy výskumu, k dosiahnutiu dokonalej „neviditeľnosti“ potrebuje byť súčasťou danej dediny, danej komunity od narodenia. „Cudzí“ výskumník nemôže stráviť toľko času v jednej obci, aby sa stal „miestnym“. Môže sa vracaať do lokality po celé roky, môže tam stráviť týždne aj mesiace, vždy zostane len „tým cudzincom, ktorý sa k nám často vracia, ktorý chce byť ako my, ktorý potajomky či otvorene nás fotografuje, natáča, a kladie nám rôzne hlúpe otázky“. Na to, aby tradičná komunita bez výhrad prijala cudzinca ako vlastného člena, aj celý ľudský život je krátky. (Dobré to vystihuje anekdota, ktorú zachytil László Szabó: Na začiatku 50-tych rokov v Hajdúböszörményi sa na verejnej schôdzi sťažoval privenelý tajomník strany, že ho miestni považujú za „odkundesu“. Na to jeden z prítomných roľníkov poznamenal, že on je zatiaľ „nikto, odkundesí budú až jeho deti“.)

Zdá sa teda, že účastnícke pozorovanie len za istých okolností – keď výskumník pozoruje svoju vlastnú komunitu – prináša také výsledky, ktoré predpokladá názov tejto metódy. Samozrejme nechceme spochybniť opodstatnenosť metódy, rád by som iba upozornil, že aj táto metóda má svoje úskalia, na čo jej horliví zástancovia niekedy zabúdajú. Každý jednotlivec – áno, aj bádateľ! – má iba jednu rodnú obec, resp. počas svojho života sa môže stať akceptovaným členom maximálne dvoch-troch lokálnych komunít. A keďže nemôže mať každá lokalita svojho „vlastného“ výskumníka, etnológovia budú aj budúcnosť nútení používať kombináciu metód rôznych historických a spoločenskovedných disciplín. Práve tejto úlohy sa zhostila Annabella Gecse skutočne na dobrej úrovni.

Niet pochýb o tom, že autorka pri predstavení skúmanej dediny, Barce, predostrela všetky dostupné historické údaje, ktoré sa navzájom potvrdzujú. Po druhom prečítaní knihy som dospel k názoru, že práve v tomto bode možno prácu aj kritizovať (síce aj to je

len otázka pohľadu a osobného vkusu...); nikto nemá dôvod pochybovať o hodnovernosti uvedených historických prameňov, preto autorka by nemusela každý údaj potvrdzovať ďalšími údajmi. 190 strán knihy, na ktorých sa predstaví obec, miestna komunita, výsledky výskumu a jeho zhrnutie svedčí o autorkinom dokonalom poznaní terénu.

V úvode autorka zhrnula výskum a jeho výsledky nasledovne: S cieľom zhrnutia výsledkov výskumu autorka v úvode publikácie píše nasledovné: „*Cieľom mojej práce je predstaviť života a spoločnosť doteraz málo skúmanej dediny Barca. V obci, patriacej dnes k Slovensku sa od roku 1970 rapídne znižuje počet roľníckeho obyvateľstva, rómske obyvateľstvo sa naopak, rozrastá, a v súčasnosti tvorí až 80 % celkovej populácie. (...) Cieľom mojej práce preto nie je iné, než – z viacerých hľadísk silne obmedzená – charakteristika života tohto už miznúceho dedinského spoločenstva.*“ Problematiku autorka skúma rozdelenú do troch veľkých kapitol. V prvej kapitole sa venuje prvým desaťročiam 20. storočia, v druhej predstavuje vonakjšie politické zásahy a ich následky na obyvateľov po roku 1920, tretia kapitola je venovaná dnešnému vývinu etnického zloženia obce. Aj keď v úvode sa píše, že otázky maďarsko-rómskeho spolužitia sa práca dotýka iba okrajovo, preskúmajúc iba niektoré jeho čiastkové oblasti, čitateľ môže na základe uvedených faktov získať plastický obraz aj o tejto problematike.

Autorka v prvej kapitole podrobne oboznamuje čitateľov so vznikom dediny Barca, s jej históriou. Základnú charakteristiku obce dopĺňa sebacharakteristika obyvateľov obce, a popis ich vonkajších vzťahov. Nasledujú okruhy tém, prostredníctvom ktorých čitateľ získa detailný obraz o spoločenstve dediny: vnútorná štruktúra spoločenstva, organizácia rodiny, skupiny podľa pohlavia a veku, organizácia práce a organizácia jednotlivých hospodárskych jednotiek, ako aj obce ako celku, miestne právne vzťahy.

Druhá kapitola detailne pojednáva o politických udalostiach – vojnách, zmenách hraníc, osídleniach a vysídleniach –, ktoré takpovediac vytvorili základy súčasnej situácie Barce, o ich vplyve na miestnu komunitu.

Tretia kapitola zorintuje čitateľa v dnešnej situácii Barce, ktorá sa v okolí dodnes považuje za výnimočnú, za „inú“. Môžeme povedať, že táto je najvzrušujúcejšou časťou knihy (k pochopeniu ktorej je samozrejme potrebné poznať aj predchádzajúce časti). Táto časť vyvoláva najviac otázok, či presnejšie povedané, najviac takých myšlienok, ktoré sú hodné na to, aby čitateľ o nich ďalej uvažoval. Zvlášť zaujímavá je táto kapitola vo svetle viackrát publikovaného konštatovania Istvána Baracai Kovácsa, že totiž gemerský Rómovia (a teda aj tí z Barce) majú dvojakú identitu, presnejšie „maďarsko-cigánsku“ identitu, preto nie je možné ich prejavy a činy považovať jednoducho za rómske! Hodnovernosť publikácie potvrdzujú citácie pochádzajúce od respondentov, ktoré počas svojho výskumu zachytila Anabella Gecse. Veľmi presný obraz o atmosfére dediny, o nádejach a beznádejach obyvateľov dostaneme vďaka úryvkov z rozhovorov, viažucich sa k tretej kapitole.

Práca Anabelly Gecse pri skúmaní spoločnosti Barce, zmien, ktoré nastali v jej štruktúre, pri hľadaní zákonitostí týchto zmien, spĺňa všetky požiadavky kladené na vedecký výskum. K pozitívam knihy patrí fakt, že autorka tému neuzavrela, ona ostáva otvorená tak, aby bolo možné vo viacerých bodoch pripojiť sa k skúmaniu ňou nastolenej problematiky.

Určite by bolo zaujímavé napr. vyhľadať obyvateľov „virtuálnej“ Barce, teda tých, ktorí sa z obce odsťahovali do okolitých miest, a spýtať sa ich na príčiny, pre ktoré sa rozhodli obec opustiť, na to, či udržiavajú medzi sebou kontakty, a ak áno, pri akých príležitostiach sa stretávajú. Popri odsťahovaní roľníkov by bolo dobré skúmať aj odsťahovanie Rómov, lebo aj na to sú príklady. Podľa mojich poznatkov už vyše dvadsať rokov Rómovia – aj keď menej intenzívne, než Nerómovia – opúšťajú Barcu. (Jednou z cieľových obcí je Rimavská Seč, ktorej osud sa vyvíja viac-menej rovnako, ako osud obce Barce. A čo sa stane potom, keď sa zo súčasných 60 % aj tam zvýši pomer Rómov na 80 %? Aj odtiaľ sa odsťahujú?)

Anabella Gecse položila aj otázku, čo môže byť príčinou toho, že pri poslednom sčítaní ľudu sa už 39 obyvateľov hlásilo k rómskej národnosti. Veľmi správne skonštatova-

la, že sa tak stalo vďaka agitácii starostu (ktorý sa medzitým vzdal funkcie) a politickej strany, za ktorú starosta kandidoval. Akú úlohu teda hrajú etnické politické strany a občianske združenia v živote Rómov, do akej miery ovplyvňujú ich rozhodnutia? V súvislosti s etnickými rozdielmi využívania priestoru autorka poukazuje na to, že „pre rozdiely v spôsobe života aj cudzinec prichádzajúci do obce na prvý pohľad rozozná domy Rómov.“ Vynára sa otázka – a nielen v prípade Barce – či vyvolá nejakú odozvu u Nerómov, ak „dom Cigáňov“ nevykazuje žiadne etnické známky? Je možné, že je to prvý krok smerom k prispôsobeniu sa, smerom k asimilácii? A čo si o tom myslia samotní Rómovia? Na záver ešte jeden príklad: Anabella Gecse zverejnila aj zoznam mien Slovákov z Čierneho Balogu, ktorí sa usadili v chotári obce. Práve v čase čítania knihy som sa zúčastnil jednej školskej akcie v Tornali, kde som objavil medzi žiakmi maďarskej školy meno jednej rodiny zo slovenskej kolónie! Takto sa priam núka otázka, či by nebolo zaujímavé popri osude maďarského a rómskeho obyvateľstva preskúmať aj to, čo sa stalo s „barčianskymi“ Slovákmí?

Záverom môžeme povedať, že prvá samostatná knižná publikácia Anabelly Gecse presne zodpovedá očakávaniam odborných kruhov. Podáva podrobný a precízny opis dynamicky sa meniacej obce, meniacich sa spoločenských a mocenských vzťahov, posunov hodnotového poriadku. Použité postupy (metódy výskumu, komparácie v priestore a čase, v rámci národopisu a príbuzných vied) úplne vyhovujú dnešnému – môžeme povedať, že modernému – pohľadu, zároveň však nadväzujú aj na národopisné výskumy spoločnosti s bohatou minulosťou. Publikácia určite zaujme nielen odborníkov, ale aj širokú verejnosť a poslucháčov univerzít.

Gábor Pusko

L. Juhász, Ilona: „Fába róva, földbe ütve...“ A kopjafák/emlékoszlopok mint a szimbolikus térfoglalás eszközei a szlovákiai magyaroknál [„Vyrezané do dreva, zatĺčené do zeme...“: Vyrezávané/pamättné stĺpy ako prostriedky symbolického zabratia priestranstva v kruhu Maďarov na Slovensku]. Somorja – Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Etnológiai Központ – Lilium Aurum Könyvkiadó 2005. 287 s. /Interethnica, 8./

V čase, keď sme s mojím priateľom Józsefom Liszkom pripravovali vydanie série kresieb dvoch znamenitých maďarských ľudových zberateľov – učiteľov zo Slovenska o pamiatkach ľudového staviteľstva z medzivojnového obdobia v rámci edície vedecko-historických publikácií Národopisného múzea v Budapešti *Series Historica Ethnographiae* (Thain János – Tichy Kálmán: *Kisalföldi és gömöri népi építészet. Series Historica Ethnographiae 4, Budapest: Néprajzi Múzeum 1991*) [Ľudové staviteľstvo v Podunajskej nížine a na Gemeri], sme vôbec nemysleli na to, že za pár rokov môže z tohto materiálu vzniknúť komplexná monografia.

Čoraz väčšiu úlohu v súčasnej národopisnej vede v Maďarsku predstavuje výskum súčasnosti, národopis mesta a výskum národných symbolov. Všetky tieto oblasti výskumu zhrnula v jednej práci Ilona L. Juhász, ktorá prekvapila odbornú verejnosť impozantnou publikáciou („*Fába róva, földbe ütve...“: A kopjafák/emlékoszlopok mint a szimbolikus térfoglalás eszközei a szlovákiai magyaroknál*).

Autorka sa podujala na zmapovanie zvláštneho javu – vyrezávaného náhrobného stĺpa, ktorý sa v uplynulých desaťročiach objavil na celom území Karpatskej kotliny, a v povedomí verejnosti figuruje ako jednoznačný maďarský symbol. Vyrezávaný stĺp bol v minulosti predmetom kultu smrti u protestantov, čo dokazuje aj množstvo národopisných diel. O to zvláštnejší je kult ich stavania ako pamättných stĺpov medzi obyvateľmi maďarskej národnosti na južnom Slovensku, nakoľko sa na tomto území v minulosti vyskytoval zriedka, bol charakteristický skôr pre územie Sikulov. Výsledkom viacročnej výskumnej a dokumentačnej práce Etnologického centra v Komárne bol vznik Databázy

národných symbolov, ktorá sa aj po uverejnení tejto publikácie naďalej rozširuje.

Ilona L. Juhász sa vo svojej rozsiahlej publikácii zaoberá výskytom pôvodne náhrobného stĺpa ako národného symbolu u Maďarov na Slovensku. Podľa jej zistení v tom, že sa pamätný stĺp ujal ako národný symbol, zohrával veľmi dôležitú úlohu záujem Maďarov všeobecne ako aj maďarskej menšiny žijúcej na Slovensku o Sedmohradsko. Koncom tridsiatych rokov sa táto náklonnosť prejavila aj v oblasti publicistiky, a od roku 1980 sa jednoznačne začala prejavovať stavaním pamätníkov. Podľa dôležitého zistenia autorky „Maďari chceli stavaním náhrobných stĺpov vyjadriť aj spolupatričnosť ku Karpatskej kotline, nakoľko tieto stĺpy považovali za najstaršie prvky maďarskej ľudovej kultúry. Želali si teda taký pamätník (...), ktorý by rozlíšil Maďarov žijúcich na Slovensku od ostatných národov, a taktiež by vyjadroval aj väzbu k starobylým maďarským tradíciám.“

Ako z výskumu vyplýva, prvý vyrezávaný stĺp vo funkcii národného symbolu bol postavený v roku 1977 pri príležitosti letného vzdelávacieho tábora na území autokempingu neďaleko Komárna. V rámci vlastivedných táborov bolo do roku 1989 postavených niekoľko ďalších takýchto pamätníkov, tieto však boli vtedajšou vládou zlikvidované. V deväťdesiatych rokoch sa pamätný stĺp stal medzi príslušníkmi maďarskej menšiny široko akceptovaným národným symbolom, a odvtedy figuruje ako pamätný symbol v rámci osláv rôznych historických výročí. Autorka vo svojej publikácii ponúka množstvo takýchto príkladov. Zvlášť poučnou je analýza toho, ako tieto stĺpy pôsobia na formovanie náhrobných pomníkov na cintorínoch. Existuje množstvo príkladov, keď sa vyrezávané náhrobné stĺpy postavili aj na hroboch katolíkov.

Autorka sa pri svojom širokospektrálnom výskume zamerala na tvar a materiál náhrobných stĺpov, na použité techniky, ozdobné ornamenty a symboly a taktiež na nápisy, ktoré závisia od príležitosti, pri ktorej sú tieto pamätné stĺpy postavené. Napríklad na pamätných stĺpoch z roku 1848 sú časté motívy husára alebo meča. Ilona L. Juhász sa vo svojom diele venuje tiež zhotoviteľom

náhrobných stĺpov, s technikami, ktoré pri výrobe používajú, so štýlmi zdobenia atď. Autorka tiež zmapovala zemepisné rozmiestnenie diel rezbárov.

Ako zistila, výroba náhrobných stĺpov sa do roku 1989 uskutočňovala pod vedením výtvarných umelcov, v súčasnosti je na túto prácu vytvorená celá sieť špecializovaného obchodného podnikania na území južného Slovenska, obývaného maďarskou menšinou.

Z opisu stavania vyrezávaných pamätných stĺpov vyplýva, že po zmene režimu sa podstatne zmenil ceremoniál odovzdávania stĺpov, v rámci ktorého dostávajú čoraz väčší priestor politici a cirkev, čoraz častejšie zaznieva maďarská hymna, a neodmysliteľným prvkom ceremoniálu je aj akt kladenia vencov.

Poučnou je aj analýza vzťahu Slovákov a politickej sféry k vyrezávanému stĺpu, ktorý je považovaný za výlučne maďarský symbol. Väčšina slovenského obyvateľstva sa k tomuto javu stavia ľahostajne, čoho dôsledkom je čoraz menší počet nepriateľských prejavov. Dôležitú úlohu v šírení tohto javu zohrávajú médiá, vďaka ktorým si stĺp ako národný symbol získava čoraz väčšie uplatnenie. Autorka v závere svojej práce ponúka prehľad výskytu náhrobných stĺpov stavaných Maďarmi žijúcich v Európe aj na iných kontinentoch. Ako z diela vyplýva, tento jav je prítomný nielen na Maďarmi obývanom území v Karpatskej kotline a v Európe, ale aj na iných kontinentoch, a je jednoznačne považovaný za národný symbol.

Môžeme súhlasiť s autorkou keď konštatuje, že pamätný stĺp je prostriedkom symbolickej expanzie a akýmsi označením etnickej hranice. Zvlášť cenná je veľmi rozsiahla dokumentácia, ktorá sa nachádza v prílohe publikácie. Sú tu informácie o rozmiestnení náhrobných stĺpov, o ich výzore, o nápisochoch na nich. K tomu všetkému je pripojená aj bohatá fotodokumentácia, ktorá je ľahko použiteľná, s jasnými odkazmi a poznámkami.

Podľa môjho presvedčenia publikácia autorky Ilony L. Juhász ponúka zaujímavé čítanie nielen pre Maďarov žijúcich na Slovensku, ale využijú ju pri svojej práci aj odborníci a odborná verejnosť v Maďarsku.

Attila Kovács Selmeczi

Liszka, József: A szlovákiai magyarok néprajza [Národopis Maďarov na Slovensku]. Budapest – Dunaszerdahely: Osiris Kiadó – Liliium Aurum Kiadó 2002. 542 s. /Inter-ethnica, 5./

Recenzovaná kniha Józsefa Liszku je najdôležitejším dielom národopisnej vedy Maďarov na Slovensku, a súčasne aj jedným z najdôležitejších maďarských spoločenskovedných prác napísaných na Slovensku. Vlastne by som mohol namiesto Slovenska písať aj Československo. A nemôžem poprieť ani to, že knihu môžeme zaradiť medzi najdôležitejšie výsledky celkovej maďarskej národopisnej a spoločenskej vedy súčasnosti. Môžem veľmi ľahko dokázať, že z mojej strany nejde len o prostú zdvorilosť či kvetnatú reč.

Nakoľko poznám predprípravu aj vznik tejto práce, dokazovanie môžem začať s popisom tejto etapy. Z viacerých hľadísk je táto kniha dovŕšením autorovej predošlej, tiež významnej vedeckej činnosti.

Ide najmä o Liszku úspešne obhájenú doktorskú dizertáciu, na ktorú sa pripravoval vlastne počas celej svojej vedeckej kariéry. Jeho zberateľská, organizačná, vedecká a publikačná činnosť sa začala asi pre dvadsiatimi rokmi. Aj keď nie na úplnom na začiatku tohto obdobia, ale určite čoskoro aj sám zistil, že jeho najdôležitejšou úlohou je zostavenie takejto rukoväte. Za pomoci viacerých spolupracovníkov sa mu to tentoraz podarilo.

Zároveň je táto publikácia výsledkom spoločnej práce. Na zadnej strane jej obalu stojí: „Zhotovené v rokoch 1998 – 2000 v rámci výskumného programu Etnologického centra Fórum inštitútu pre výskum menších v Komárne“. Toto konštatovanie však charakterizuje len poslednú fázu práce, sumarizáciu údajov. Nielen pracovníci Etnologického centra, ale aj všetci činní maďarskí národopisci na Slovensku môžu vidieť odraz svojej činnosti v tomto diele. Dvaja písali text niekoľkých podkapitol (Tibor Ág – ľudová hudba, András Takács – ľudový tanec), iní sa zaoberali ich prípravou. Ešte širší je okruh tých ľudí, ktorých práca sa v tomto diele konečne syntetizovala. Môžeme tu spomenúť bádateľskú činnosť Zoltána Kodálya, Jánosa Mangu, Edity Fél, Antala Khína,

Kálmána Tichy, Évy Putz, Lajosa Vargyasa alebo Bélu Gundu, či štúdie Tibora Ága, Józsefa Bakosa, Károlya Csákyho, Izabelly Danter, Magdy Fehérváry, Józsefa Gágyora, Lajosa Gécziho, Aranky Kocsis, Lászlóa Kósu, Istvána B. Kovácsa, Margity Méry, Judity Morvay, Attilu Paládi-Kovácsa, Márii Szanyi, Andrása Takácsa, Zoltána Újváryho. Tento zoznam je impozantný napriek tomu, že som mená mnohých, o diela ktorých sa publikácia opiera, ani nespomenul. Niektorí z nich robili výskumy, ktoré by sme dnes nazvali národopisnými, na území dnešného Slovenska, ďalší v pohraničných oblastiach Maďarska, ako napr. Arnold Ipolyi, László Timaffy či Ferenc Bakó. Všetci môžu byť „vdáční“ za to, že sa výsledky ich práce dostali do pozoruhodnej syntézy.

Nemôžeme poprieť ani to, že spomedzi dnes žijúcich národopiscov naozaj mnohí aj osobne podporovali prácu Józsefa Liszku, aj vznik tejto publikácie. Viacerí z nich sa zúčastnili na konferenciách, pracovných stretnutiach, ktoré vlastne zabezpečili duchovný horizont publikácie. Niektorí boli prítomní aj na obhajobe doktorskej dizertácie Józsefa Liszku. O akú podporu išlo? Iván Balassa, nedávno zosnulý klasik našej profesie napísal oponentský posudok na dizertáciu Józsefa Liszku. Bola to jedna z jeho posledných prác. Taktiež bol jedným z lektorov recenzovanej knihy, a mal prehľad o celom diele. Podľa Balassovho názoru sú úvodné časti publikácie hodné ďalšieho zamyslenia sa. Citoval by som len niektoré jeho poznámky: „Kým dizertácia v prvom rade poukazuje na problémy, fakty a údaje sú k dispozícii v jeho nedávno vydanéj knihe Národopis Maďarov na Slovensku. Sám som v tej závideniahodnej pozícii, že som sa s celým jej obsahom oboznámil ako lektor. Preto sa môžem opierať o oveľa väčšie množstvo údajov, než ich je v dizertácii.“

V úvode dizertačnej práce sa autor v prvom rade zaoberá otázkami terminológie národopisu, poznamenajúc, že maďarský národopis bol v minulosti málo citlivý na tieto otázky. Vymenúva najdôležitejšie termíny a usiluje sa určiť ich obsah. Tu sa môžu vyskytnúť aj diskutabilné konštatovania, o týchto bude treba diskutovať pred širšou odbornou verejnosťou. Liszka používa termín

»ľudová kultúra« len v súvislosti s roľníckou kultúrou, kým kultúru »drobných ľudí« nazýva populárnou kultúrou – predpokladám, že do tejto kategórie patria aj remeselníci, priemselní robotníci, spodné vrstvy mešťanov. Ponúka aj maďarský preklad tohto termínu – kultúra ľudového charakteru, kultúra charakteristická pre ľudí –, ktorý sa mi nezdá byť najšťastnejším. V každom prípade súhlasím s vyššie uvedeným diferencovaním, namietam len pomenovanie »populárna kultúra«. Termín »populárny« sa v poslednom desaťročí používa prevažne v politickom živote a nie vždy v tom pozitívnom zmysle, čo môže zapríčiniť nedorozumenia v národopisnej vede. Nech je akokoľvek lákavá analýza ďalšej použitej terminológie, teraz na to nie je vhodná príležitosť. Treba však podčiarknuť, že Liszka upriamil našu pozornosť na podlžnosti maďarského národopisu v tejto oblasti.

Autor má osobitný cit pre začleňovanie nových prvkov do ľudovej vzdelanosti, čo je čiastočne zanedbávanou oblasťou v maďarskom národopise. Zaoberá sa napr. adventným vencom, ktorý sa u nás rozšíril obdobne, ako vianočný stromček, ale omnoho neskôr, v podstate v súčasnosti. Veľmi zaujímavé je to, čo zistil o spôsobe šírenia nových prvkov kultúry. Pltníci z vyššie položených regiónov sa vydali po rieke Váh, Hron a často aj po Dunaji, a plavili sa do nižších oblastí. Počas toho si vybudovali vzťahy s ľuďmi žijúcimi na brehoch týchto riek. Väčšinou išlo o maďarské obyvateľstvo. Pre šírenie jednotlivých prvkov kultúry veľa urobili aj nádenníci, sluhovia, predsa žili v rodinách, alebo aj vo väčších kolektívoch.

Liszka sa detailnejšie venuje inštitútu výmeny detí, keď boli na dlhší čas posielané maďarské, nemecké alebo slovenské deti na výmenu za prichádzajúce maďarské, nemecké alebo slovenské deti. Išlo o široko rozšírenú a dlho fungujúcu prax.“

Je skoro zbytočné napísať, že v oponentúre je prítomné tak vyjadrenie súhlasu, ako aj volanie po ďalšej diskusii, ktorá môže byť plodná iba vtedy, ak ju vedú rovnocenní partneri.

Aby som pokračoval v podobnom duchu, spomeniem ďalšie tri hľadiská, z ktorých Liszkova kniha má základný význam pre celý maďarský národopis.

Rozsiahly teoretický-terminologický úvod a nasledujúca časť knihy s názvom: »Vonkajšie vplyvy formujúce populárnu/ľudovú kultúru oblasti« je najväčším výkonom maďarského národopisu našich dní. Konečne tu nemáme do činenia s teoretizovaním odtrhnutým od praxe, ale s výkladom k údajom už hotovej príručky. Isteže, môže vyvolať aj diskusie. (Dúfam, že svoj názor prejavia nielen závistlivci, ale aj tí, ktorí sú skutočne zástancami modernizácie maďarskej národopisnej vedy.)

Tu hneď prejdem na druhé hľadisko. Kniha Józsefa Liszku, aj keď nie v každom ohľade »moderná«, hovorí o »modernizovanej« ľudovej kultúre. Autor pozná históriu opísaných javov, píše o histórii sídelnej štruktúry, miestami aj o stredoveku, no väčšina jeho údajov pochádza z obdobia po roku 1920. Takéto riešenie je výzvou pre každého maďarského etnografa. Aj keď v uplynulých desaťročiach bolo v Maďarsku vydaných približne sto (!) takých prác (zväčša monografie obcí, miest, regiónov), v ktorých sa prezentácia dostáva až po súčasnosť, no v týchto sa použili tucty rozličných metód, pri ktorých nie je možné nájsť spoločného menovateľa. Jedna z najzaujímavejších knižných edícií v Maďarsku, »Knižnica sto maďarských obcí«, prináša neuveriteľne zaujímavé údaje aj o živote »modernej maďarskej dediny«. Ponúka rozsiahlu databázu pre tých, ktorí sa chcú dozvedieť čo najviac o dnešnej maďarskej dedine. No v stovkách edície niet žiadnej terminologickej či metodologickej jednotnosti. Zostavovatelia sa o to ani nesažili, a v prípade stovky autorov sa ani snažiť nemohli. Riešenie, ponúkané Liszkom, sa zdá byť šťastnejším. Pripravil syntézu, o ktorú sa budú môcť oprieť práce mapujúce obce či regióny – tieto určite prinesú aj špecifiká, no budú vychádzať z dimenzií všeobecného obrazu vytvoreného syntézou.

K tomuto poznatku môžeme hneď pridať ďalší: predstavenie národopisných regiónov v skorších príručkách bolo značne neúplné. Od etnografov sa vždy očakávalo, aby pri pertraktovaní každej témy brali do úvahy »celé maďarské jazykové územie«. Znamenalo to, že napr. pri štúdiách o viere v »táľtosov«, o určitom type objektov na uskladnenie obilnín či o nejakom špecifickom zvyku bádateľ použil aj údaje z výskumných lokalít

na Slovensku, a tieto údaje sa dali pekne znázorniť aj na mape. Táto efektná a často (najmä ich používateľmi) vychvaľovaná maďarská národopisná kartografia ale určite neposkytla mapu maďarskej ľudovej kultúry na území Slovenska. Nepoložila totiž otázku, čo je dôležité TAM (na Slovensku), ale hľadala odpoveď na to, aké TUNAJŠIE javy sú (alebo nie sú) pozorovateľné AJ tam. Teraz sa konečne dozvedáme, čo, kde a do akej miery považujú miestni bádatelia za charakteristické pre územie Slovenska.

Tu si hneď môžeme položiť otázku – ako ďalej? Našťastie, ani viac ako 500 strán tejto príručky nevyčerpalo zásoby národopisu Maďarov na Slovensku. Nakoľko Liszka člení svoj materiál zväčša z geograficko-regionálneho hľadiska, a len následne, v závere knihy aj podľa tém, pričom niektorým témam je venovaná ani nie jedna celá strana, už aj poznáme nasledujúce výskumné úlohy, aj možnosti ďalších publikácií.

Iste, takéto výskumné úlohy a programy sa v maďarskej národopisnej vede nikdy úplne nezrealizovali. Aby som pripomenul iba dobrovoľne vytýčené programy (a vynechal tie, ktoré navrhovala politická moc), ide napr. o návrh Istvána Gyórfyho o výskume slúžiacom národnému vzdelávaniu; o prehľade Istvána Tálasiho, vypracovaného v rámci výskumného programu Veľkej maďarskej nížiny, ale ďaleko presahujúceho rámce tohto programu; o návrhu Gyulu Ortutaya predstaviť v rámci výskumu aj aktuálne spoločenské pohyby. Mohol by som spomenúť aj ďalšie, z ktorých sa veľa neuskutočnilo – alebo ak áno, tak len polovičate (ako v prípade Maďarského národopisného atlasu). Stalo sa aj to, že ciele programov boli dodatočne popreté, prekrútené (ako to robia súčasní „hodnotitelia“ Tálasiho či Gundovej školy). V maďarskom národopise sa za posledné polstoročie zrodilo aspoň 4 – 5 nápadov na to, ako previesť modernizáciu tejto vednej disciplíny. Ich autori však nedospeli ani do štádia, že by sa pokúsili o ich aplikáciu v samostatných súhrmných prácach. V takomto kontexte je ešte dôležitejším fakt, že v Liszkovej publikácii nachádzame bezprostredné, reálne ciele. A tieto sú aj uskutočniteľné. Chcel by som sa dožiť toho, že sa mnohé z nich aj uskutočnia.

Slovenský preklad tejto knihy sa môže stať pýchou celej slovenskej národopisnej vedy, v kontexte nemeckej vedy sa môže zaradiť medzi klasické diela národopisu. To, že Liszkovo myslenie je iné ako nemecké, a líši sa aj od toho, čo bolo bežné v staršej „československej“ etnografii, nemusí byť nevýhodou, naopak, ide skôr o prednosť z hľadiska recepcie diela.

Nepovažoval som za svoju úlohu predstavenie všetkých častí knihy; aj tak si ju zadoväzí každý príslušník maďarskej inteligencie na Slovensku, každý, kto sa zaujíma o maďarskú ľudovú kultúru. Nebudem ju zvlášť chváliť za faktografické bohatstvo, za výnimočne detailný poznámkový aparát. Len pre porovnanie uvediem, že v 8. zväzku akademickej príručky *Magyar néprajz* [Maďarský národopis] z roku 2000, venovanom spoločenským vzťahom, ktorý má zo všetkých zväzkov najrozsiahljší zoznam literatúry, z celkových 1150 strán tvorí bibliografia 115 strán, čiže 10 %. Rozsah Liszkovej knihy je polovičný (540 strán), z čoho zoznam literatúry zaberá 80 strán – teda 15 %. To znamená, že József Liszka jedenapolkrát viac a lepšie dokladuje a cituje. Veľa to prezrádza o dôkladnosti aj o teoretickej podkutosti autora.

Je to úspešná a pekná práca. Obdivujem autorovu usilovnosť, vytrvalosť a jeho prehľad. Kto v takomto mladom veku publikuje takúto prácu, položil si latku veľmi vysoko... Som presvedčený o tom, že nejde o autorovu poslednú knihu, a s veľkým vzrušením čakáme na ďalší vývoj.

Vilmos Voigt

L. Juhász, Ilona: Rudna I. Temetkezésí szokások és a temetőkultúra változásai a 20. században [Rudna I.: Pohrebné zvyky a zmeny v kultúre cintorínov v 20. storočí]. Komárom – Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó 2002. 243 s.

Etnologické centrum Fórum inštitútu pre výskum menšín v Komárne vydalo ako druhý zväzok v rámci knižnej série Lokálne a regionálne monografie takmer 350 stranovú publikáciu Ilony L. Juhász pod názvom *Rudna I.: Temetkezésí szokások és a temetőkultúra*

változásai a 20. században. Úvod ku knihe napísal Zoltán Ujváry, bývalý profesor Etnologického inštitútu Univerzity Lajosa Kosutha v Debrecíne.

Čo sa témy týka, môžeme konštatovať, že zvyky, súvisiace so smrťou sú v popredí záujmu maďarského folkloristického výskumu od samého začiatku, teda približne od začiatku až polovice 19. storočia. Menili sa samozrejme aspekty výskumu: niekedy sa do popredia dostávala lokálna determinovanosť spracovanej témy, inokedy sa kládol dôraz na detailný rozbor niektorej čiastkovej otázky. V odbornej literatúre je na to množstvo príkladov. Arnold Ipolyi a následne Géza Róheim sa pohrebnými zvykmi zaoberali v súvislosti s vierou v dušu. Neskôr László K. Kovács svojím klasickým dielom „*A kolozsvári hóstátiak temetkezése*“ (1944) [Pochovávanie u obyvateľov mestskej časti Kluže Hóstát] vytvoril príklad, vplyv ktorého je dodnes citeľný. V sedemdesiatych rokoch boli výskumy zaoberajúce sa so smrťou človeka v stredobode pozornosti nášho, v mladom veku zosnulého kolegu Ernő Kunta. Celú literatúru sa tu nedá vymenovať, spomenieme iba niekoľko dôležitejších, z nejakého hľadiska zvlášť zaujímavých prác. László Felföldi písal v 80. rokoch o tancoch smrti, etnomuzikológovia sa viackrát zaoberali pohrebnými žalospevmi. Texty týchto žalospevov boli vydané v niekoľkých v hrubých zväzkoch – takéto zbierky uverejnili napr. Ildikó Kriza a Elek Bartha. Peknú štúdiu o pohrebe mladých zosnulých, ktorý pripomínal svadobný obrad, napísal významný folklorista z Nového Sadu Károly Jung. Iván Balassa, už spomínaný Ernő Kunt a mnohí ďalší písali o náhrobných pomníkoch a cintorínoch. Už tento povrchný a z ďaleka nie vyčerpávajúci zoznam naznačuje, že pohrebné zvyky boli maďarskými bádateľmi preskúmané skutočne veľakrát a z mnohých pohľadov.

Kto by mal odvahu po tomto všetkom zaoberať sa takouto témou? Ilona L. Juhász sa odvážne podujala úlohy zhrnúť materiály zo svojich terénnych výskumov venovaných pohrebným zvykom a zmenám v kultúre cintorínov vo svojej rodnej obci Rudná.

Táto publikácia ponúka viac, ako sľubuje – obsah knihy spolu tvoria state o smrti v ľudovej viere, o zvykoch pochovávaní

a komplexné predstavenie cintorína. Výskum veľmi správne neoddeľuje predstavy o smrti, obrady a potrebné každodenné činnosti od tých artefaktov a prostredia, ktoré vytvárajú rámec zaobchádzania s mŕtvym v Rudnej. Už samotné vymedzenie témy a systém rozmanitých aspektov výskumu dokazuje, že prejavy ľudovej kultúry sa dajú skúmať len komplexne. Tento prístup sa musí prejavíť už pri sformulovaní otázok a zbere materiálu. V prípade našej autorky sa aj prejavil – údaje, ktoré v rodnej obci zozbierala, len vďaka takémuto prístupu mohla zoradiť do koherentného celku tak, ako si ich môžeme prečítať v jej knihe.

Veľmi šťastne sa zvolilo miesto výskumu, nakoľko obec je etnicky i konfesijné zmiešaná. Žijú tu Slováci, Rómovia, Maďari, katolíci, evanjelici a príslušníci reformovanej cirkvi. Je všeobecne známe, že rozdielnosť sa najlepšie dajú zistiť pri porovnávaní, a na to je v Rudnej dostatok príležitostí. Aj z hľadiska bádateľky je výhodou fakt, že v obci dlho žila, teda prostredie je jej dobre známe, avšak sa odtiaľ odsťahovala, a tým získala aj perspektívu potrebnú na zaznamenanie zvláštností skúmaných javov. Publikácia sa samozrejme opiera o ústne výpovede miestnych obyvateľov. Popritom ako zdroj informácií slúžia aj mnohé dokumenty: náhrobné nápisy, správy a oznámenia v novinách, fotografie, programové zošity, mapy – všetky obsahujú užitočné údaje, majúce význam z hľadiska predmetu výskumu.

Ilona L. Juhász so samozrejmosťou jej vlastnou od začiatku ponímala vytýčenú úlohu ako výskum zmien. Ak zisťujeme názory príslušníkov rôznych vekových skupín na smrť a pohreb, zdá sa byť samozrejmosťou, že ľudia v minulosti rozmýšľali a konali inak ako dnes. Ale predsa to nie je také jednoduché: národopisný výskum sa dlhodobo zameriaval na rekonštrukciu zaniklých javov na základe spomienok. Na to, aby sme si v dnešných zvykoch všimli charakteristické znaky – tie, ktoré pretrvali z minulosti nezmenené a tie, ktoré sa vytvárajú pred našimi očami –, je potrebný skutočne dobrý zrak a cit. Autorka tejto publikácie takýmito schopnosťami disponuje, o čom sa môžeme presvedčiť, keď sa začítame do publikácie.

Už sledované aspekty dajú tušiť, že máme do činenia s tematicky rozmanitou knihou. Táto rozmanitosť a bohatosť materiálu by mohla byť aj odstrašujúca. Nevie, koľko verzií pri príprave tejto publikácie vzniklo, ale samotné dielo ma presvedčilo o tom, že autorka rozmýšľa zrozumiteľným a jasným spôsobom, a veľmi dobre zaobchádza s materiálom. Z diela je cítiť sebadisciplínu, neprevláda v ňom záplava údajov, a autorka drží získané informácie pevne v rukách. Kto už niekedy robil terénny výskum, dobre vie, aké odpovede poskytujú respondenti anketárom. Útržkovité vety, kľukaté príbehy, opakovania, umlknutia, prestávky, náznaky – z toho všetkého je potrebné vybrať tie najpodstatnejšie časti. Ba čo viac, tieto treba prezentovať tak, aby sa tisíc a tisíc čiastkových údajov spojilo v jeden celok. Z toho, ako sa skúmané otázky prejavujú pri zoskupovaní údajov, cítiť, čo všetko autorka vie o danej téme, aj tu, na základe akých úvah sú niektoré údaje zvýraznené, podčiarkované. Táto jej znalosť potvrdzuje dôveryhodnosť posolstva celej publikácie.

Triezve zaobchádzanie s problematikou upúta pozornosť čitateľa hneď v úvodnej pasáži. Autorka sa venuje histórii obce, priebehu a spôsobu výskumu len v takej miere, aká je z hľadiska predstavenia tematiky nevyhnutne potrebná. Potom nasleduje rozbor predmetu výskumu a jeho dokumentácia, rozdelená do nasledovných tematických okruhov: pohrebné zvyky a povery, pohrebné spolky, cintorín a znaky smrti mimo cintorína. V publikácii dostali priestor aj také obvyklé kapitoly, ako zhrnutie, zoznam respondentov, použitá literatúra, maďarské a slovenské názvy obcí. Príloha obsahuje smútočné oznámenia, spomienkové inzeráty, správy z novín, ako aj – a toto je veľmi dôležitá časť publikácie – opis každého hrobu na cintoríne v Rudnej a prepis textov na pomníkoch. (Podľa nás mala byť táto časť zvlášť zvýraznená v obsahu aj pri editovaní publikácie, pretože je veľmi dôležitou časťou knihy, za ktorou je obrovský kus práce.) V závere je stručné slovenské a nemecké zhrnutie.

V kapitolách sa nachádzajú varianty ocíslovaných čiastkových tém. Autorka sa aj tu veľmi rozvážne zdržiava zbytočných komentárov, zároveň však poskytuje všetky tie infor-

mácie o publikovaných údajoch, ktoré sú potrebné k pochopeniu spoločenskej dimenzie tematiky, k poznaniu rozšírenosti a intenzity povier a praktizovania zvykov. Ide napríklad o takéto poznámky: „...každý z mojich respondentov pozná predzvesti smrti, bez ohľadu na vek, náboženskú príslušnosť a národnosť..“, alebo „...podľa jediného staršieho respondenta..“, „...reformovaný respondent maďarskej národnosti..“, „...toto pozná len staršia generácia, mladšia nie..“. Sú to vynikajúce poznámky, pretože poskytujú poznatky aj konzekvence bez toho, aby čitateľa zaťažovali mudrlantskou suchopárnosťou. Zároveň sú aj výstižné; intenzitu prítomnosti toho-ktorého prvku ľudovej viery predsa nemožno presne merať, ale takto šikovne sa dajú naznačiť aj tieto súvislosti.

Poradie predstavenia zvykov a povier je veľmi logické. Autorka v podstate popisuje jeden príbeh, pričom pri každej etape príbehu podáva prehľad možných variantov. Vďaka tomu, že sled udalostí je daný, zdá sa, že nevynechala ani jeden prvok. Príkladmo môžeme spomenúť, že prísne vzaté napr. činnosť ohliadača mŕtvol by ani nemusela byť súčasťou predstavenia ľudového zvyku, predsa ohliadač – aspoň v skorších obdobiach – plnil úradnú povinnosť. Údaje vzťahujúce sa na túto tému však poukazujú na fakt, že v „ľudovom živote“ sú oficiálne a neoficiálne, súkromné a verejné, cirkevné a mimocirkevné faktory kontinuálne a súbežne prítomné. Je to vlastne to najmodernejšie ponímanie ľudovej kultúry, podľa ktorého ľudová kultúra je to, čo ľud v praxi prežíva; táto téza v hodnotenej knihe nie je súčasťou mudrovania, ale konkrétneho výskumu. A keď Ilona L. Juhász uvádza nový konkrétny variant viacstoročnej, v celej Európe rozšírenej povery o zdanlivo mŕtvom, otvárajú sa nám európske dimenzie starobylých ľudových tradícií.

Len s uznaním sa môžeme zmieniť o cite autorky venovať pozornosť aj tým najdrobnejším detailom, pokiaľ sú tieto významné pre výskum, o tom, že jej pozornosti neuniknú veci, k všimnutiu si ktorých je potrebný onen povestný šiesty zmysel, ktorý by sme mohli nazvať aj citom pre problémy. Uvediem len jeden príklad: bádateľka si všimne a následne aj popíše takú drobnosť, že handru, ktorú

použili pri umývaní mŕtvol, spália – toto úplne postačí na to, aby aj čitateľ pochopil, že veci, súvisiace so smrťou sú pre živých nebezpečné, že ich treba zničiť...

Popri cite pre detaily pozitívne hodnotíme, že popri variantoch autorka uvádza aj invarianty, teda to, čo je jedinečné, výnimočné, nezvyklé. Myslíme tým opis nezvyčajných úmrtí – banské nešťastia, nehody, samovraždy alebo vraždy.

Takmer pri každej kapitole a podkapitole možno konštatovať, že Ilona L. Juhász oproti bežnej praxe výrazne rozširuje pertraktovanú tematiku, zužitkujúc výsledky odbornej literatúry posledných desaťročí. Zaoberá sa videniami mŕtvych, pochovávaním mimoriadnych osobností, politikov, s prípadmi znovu-pochovania či symbolických pohrebov. Všíma si aj také moderné zvyky, ako sú napr. oznámenia o úmrtí, resp. o termíne pohrebu v dennej tlači. (Snáď ani nemusím zdôrazniť, že v tomto prípade nejde iba o načatie novej tematiky, ale aj o využívanie nových prameňov vo výskume.)

Rozsiahly popis cintorína v Rudnej je skutočne úplný a dôkladný. Je dobré, že neobsahuje len opis náhrobníkov, ale aj celkovú kultúru cintorína, počnúc od predavačov kvetov cez zvyky ozdobovania hrobov, starostlivosť o hroby atď.

Každá jedna strana publikácie je výsledkom dôslednej a rozumnej práce: výskumu, štúdie prameňov a publikovania výsledkov. Práca skrýva v sebe možnosť skutočného zhrnutia na teoretickej úrovni, teda na úrovni zovšeobecnenia lokálnych javov. Je to úloha, ktorá čaká na autorku, ktorá najlepšie pozná svoj materiál. Vieme, že Ilona L. Juhász autorka pokračuje v komplexnom výskume ďalších cintorínov. Spomenutá teoretická sumarizácia je možná aj na základe súhrnej analýzy týchto výskumov. K tomu jej prajeme veľa sily a vytrvalosti, a k doterajšej práci jej blahoželáme.

(Odznelo v rámci podujatia Fórum Klub, dňa 31. 10. 2003 v Šamoríne.)

Kincső Verebéli